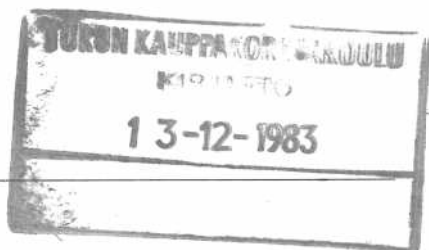

Katsauksia ja keskustelua

MAAILMA JA SEN MALTHUKSET *

Mikko A. Salo

Elämme taloudellisesti, sotilaallisesti ja poliittisesti epävakaita aikoja. Rikkaita on yhä vähemmän ja köyhiä yhä enemmän. Estot, jotka aikaisemmin pidättelivät päätöksentekijöitä uhkailemasta avoimesti sotilaallisella voimalla ja antamasta sotilaille lupaa avata tuli, ovat katoamassa. Ja yhä estottomampia ovat myös tulkinnat, joita maailman ongelmien syistä esitetään. Kovat asenteet ja vanhat iskulauseet on otettu käyttöön. Jälleen meitä yritetään pelotella väittämällä, että meitä on maailmassa liikaa.

Köyhyyden uusjakoa kolmannessa maailmassa

Vaikka välttäisimme sodan, niin meillä on silti aina vastassa toinen perinteinen vihollisemme, köyhyys, ja sen seuralaiset taudit ja tietämättömyys. Edelleen suurin osa aikamme köyhistä elää siellä, missä teollinen kumous antaa odottaa itseään. Keskuudessamme on satoja miljoonia ihmisiä, jotka kärsivät nälkää. Useimmat heistä asuvat kolmannessa maailmassa. On laajoja seutuja, joissa joka neljäs tai viides lapsi kuolee ennen yhden vuoden ikää. Useimmat näistä seuduista sijaitsevat kolmannessa maailmassa.

Kaikesta huolimatta kuva köyhyydestä ei 1980-luvun alussa ole sama kuin se kuva, jonka saimme aikaisempien vuosikymmenien aikana. Kehitysmaissakin on tapahtunut kehitystä — ainakin joissakin niistä. Ja miltei samanaikaisesti rikkaissa teollisuusmaissa ovat toinen toistaan seuranneet taloudelliset taantumat luoneet uudenlaisia köyhyyden pesäkkeitä.

Öljyn hintojen kehitys on nostanut joitakin öljyä vieviä kolmannen maailman maita köyhyydestä rikkauteen. Niitä ei ole kuitenkaan kovin monta. Päinvastoin, useassa tapauksessa rahat ovat tuhlautuneet muuhun kuin tuotantokoneiston ja infrastruktuurin kehittämiseen. Skaala onkin nyt laaja: rikkaimmissa arabimaissa bruttokansantuote per capita voi olla sata kertaa suurempi kuin kaikkein köyhimmissä kolmannen maailman maissa. Eikä vain skaala ole laaja — myös kirjo on monipuolistunut. Näiden ääripäiden välille on muodostunut ryhmiä, joissa kehitys näyttää nytkähtäneen liikkeelle. On ns. NIC-maita ja on ns. »toisen rivin maita».¹

* Kirjoitus perustuu Suomen ICSW-neuvottelukunnan järjestämässä Kansainvälisen sosiaalipolitiikan seminaarissa Helsingissä 7.6.1983 pidettyyn esitelmaan.

Jos näitä maita kutsuttaisiin maailman kansojen tulonjakauksessa keskituloisiksi, niin se ei tarkoita, että ne olisivat todella keskellä rikkaimpien ja köyhien välillä. Kyllä ne parhaimmillaankin olisivat vain alemmaa keskiluokkaa keskimäärin puolentoista tuhannen dollarin bruttokansantuotteineen (per capita) ja alhaisine tulotasoineen, jotka sallivat kansalaisille ostokyvyn, joka reaaliarvoltaan vastaa teollistuneiden maiden tilannetta 40 vuotta sitten.

Jos on tapahtunut muutoksia köyhyden jakautumisessa kolmannen maailman maiden välillä, niin muutoksia on tapahtunut myös niiden sisällä. 1960-luvulla kolmannen maailman köyhyys oli suurelta osin maaseudulla. Tänäköyhyalistöstä suurempi osa asuu kaupungeissa. Ja tämä suuntaus näyttää jatkuvan. Ennustetaan, että vuonna 2000 puolet maailman väestöstä on kaupunkilaisia. Lagosissa ja Bogotassa tulee olemaan lähes 10 miljoonaa asukasta, Kairossa ja Karachissa tulee olemaan lähes 16 miljoonaa, Bombeissa ja Kalkutassa lähes 20 miljoonaa ja Meksiko Cityssä 32 miljoonaa (ks. Mayur 1982).

Se merkinnee, että pian lähes puolet maailman ihmisistä asuu slummeissa. Biologit ja sosiobiologit voivat pian sanoa, että ihmiselle on lajityypillistä kyhätä asumus aaltopellistä, laudankappaleista ja pahvinpaloista. He voivat väittää, että ihmislajille on ominaista ahtautua asumaan tienristeyksien ympärille vieriviereen, alekkain ja päällekkäin. Jo tällä hetkellä Ibadanin väestöstä 75 prosenttia asuu slummeissa — Kalkutassa 67 prosenttia, Bogotassa ja Kinshashassa 60 prosenttia — Rio de Janeirossakin noin kolmannes (Ebrahim 1982, 114).

... ja teollistuneessa maailmassa

Läntisessä maailmassa on noin 33 miljoonaa työtöntä ja arviolta noin 500 miljardin dollarin edestä teollista kapasiteettia käyttämättömänä. Vanhat kuokoistavat teollisuuskeskukset ovat muuttuneet monin paikoin Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa työttömyyden ja toivottomuuden tyyssijoiksi. McGrath ym. kuvaavat (McGrath ym. 1983), miten usko Yhdysvaltojen teollisen sydänalueen — läntisen Pennsylvanian teräsalueilta Michiganin autotehdaskaupunkeihin, Illinoisin koneenrakennustehtailta Minnesotan rautamalmikentille — ikuiseen vaurauteen on hävinnyt. Koneet ja varastoalueet ovat hiljenneet. Kerran niin ahkerat ja arvonsa tuntevat työläiset seisovat sosiaalihuollon jonoissa. Ja ikkunoista katselevat naiset tyhjille kaduille lyijyä katseessaan. Enää — luultavasti ei koskaan — eivät Amerikan autotehtaiden työläiset tee 9.7 miljoonaa autoa vuodessa, niinkuin he tekivät vuosikymmen sitten. Koskaan enää eivät autotehtaat työllistä 650 000 työläistä.

Se mitä on tapahtunut Pohjois-Amerikassa, on tapahtunut myös monilla muilla perinteisillä teollisuusseuduilla Isossa-britanniassa, Saksassa, Hollannissa, Ranskassa jne. Työttömyysaste on korkea Ruhrin alueella Saksassa, Pohjois-Ranskassa ja Etelä-Hollannissa — kaikki nämä seutuja, joissa hiilikaivokset ovat olleet merkittävin työnantaja. Kansainvälisen kaupan taantuma on

tuonut työttömyyttä runsain mitoin Sleswig-Holsteiniin, Hampurin ja Bremenin seutuville sekä Ranskan Välimeren rannikolle (ks. van Ginneken 1982).

Englannissa, missä ennustetaan työttömien määrän pysyttelevän 2 miljoonan rajan yläpuolella suurimman osan 1980-lukua, on tehty joukko tutkimuksia, joissa on pyritty arvioimaan korkean työttömyyden tuottamia sosiaalisia seuraamuksia (ks. Hakim 1983 ja Stern 1983). Ne osoittavat, miten huonosti työttömyysturva korvaa ne tulonmenetykset, joita työstä poisjoutuminen aiheuttaa. Työttömäksi joutuneet ja työttömyysuhan alaiset sairastelevat muita enemmän. Heidän keskuudessaan kuolleisuus on muuta väestöä korkeampi. Työttömyys on myös omiaan aiheuttamaan psyykkisiä ongelmia, ongelmia ihmissuhteissa, avioeroja ja perheiden hajoamisia. Mikä vaikutus näillä on seuraaviin sukupolviin, sitä ei ole vaikea arvata.

Mistä tämä kaikki johtuu?

Mistä tämä kaikki johtuu? Sodan uhka, ihmisten ahtaautuminen kaupunkiin, tehtaiden pyörien pysähtyminen, työttömyys ja köyhyys. Onko tapahtunut se, mitä Malthus ennusteli tulokseksi tilanteesta, missä väestö on päässyt kasvamaan liian suureksi? Onko maailmassa nyt niin paljon ihmisiä, että pula ruoasta tulee yhä keskeisemmäksi ongelmaksi? Olemmeko tulleet vaiheeseen, jossa sotien, suurten kaupunkien ja työttömyyden luonnonlain mukainen tehtävä, kuten *Malthus* (1914, I:12) väitti, on vähentää ihmisten määrää ja hidastaa väestönkasvua niin, että jonkinlainen uusi tasapaino väestön ja resurssien välillä saavutetaan.

On koko joukko niitä, jotka ovat vakuuttuneita, että ihmisiä on maailmassa liikaa. He katsovat, että kehitysmaiden köyhien massojen lisääntymiskäyttäytyminen on edesvastuutonta ja uhka koko ihmiskunnan tulevaisuudelle. Muutama vuosi sitten tällaisen sanoman julistajista tulivat kuuluisiksi amerikkalainen *Paul Ehrlich* (1971) ja ruotsalainen *Georg Borgström* (1973). Kuuroon näyttää myös liittyneen *Pekka Kuusi* (1982) Suomesta.

Vaikka Malthus näkikin ruoan loppumisen väestönkasvun perimmäiseksi esteeksi, niin hän korosti, että varsinainen nälänhätä kuitenkin on vain poikkeuksellisesti esiintyvä tilanne.² Ennen nälkää tulivat tavallisesti taudit ja sodat, tai — mikä tärkeintä — ihmiset itse ymmärsivät hankkia vähemmän lapsia.

Kuusi arvioi, että ihmiskunta saavuttaa maksimaalisen suuruutensa, 7 miljardia, vuosina 2030—2050 (Kuusi 1982, 398). Tuolloin on saavutettu ravinnon tuotannon ja ravinnon saatavuuden rajat ja alkaa väen väheneminen. Malthusin tavoin Kuusi pitää mahdollisena, että akuuttia nälänhätää saattavat edeltää väkivaltaisuuudet ja sodat (ibid., 414—415). Onnettomuudet voidaan kuitenkin välttää, jos »ihmlajin määrällinen kasvu saadaan pysähtymään» (ibid., 358), ihmiset muuttuvat »sukupuolisuuden yleisharjoittajista tiedostaviksi

suvunjatkaajiksi» (ibid., 360) ja »lisäihmisten, lisäetenijöiden, lisäsubjektien aikaansaamisesta irtaudutaan» (ibid., 356).

Enemmän kuin Malthuksen *Essayta* Kuusi näyttää kuitenkin lukeneen *Lester Brownin* vuonna 1981 ilmestynyttä kirjaa »Building a Sustainable Society» (Brown 1981). Brown on tunnetun Worldwatch-instituutin johtaja ja julkaissut paljon uusmalthusilaisia kirjoituksia. Brown väittää, että viimeistään 1970-luvulla kävi ilmeiseksi, että maailmassa oli enemmän ihmisiä kuin mitä maapallo kykeni kohtuudella elättämään. Ensimmäinen merkki oli hänen väitteittensä mukaan vehnän hintojen kaksinkertaistuminen maailmanmarkkinoilla vuonna 1972, kun Neuvostoliitto osti suuria eriä viljaa. Toinen oli öljynhintojen nousu OPEC-maiden päätöksellä vuonna 1973. Näitä tapahtumia seurasi sitten maailmanlaajuinen inflaatiovauhdin kiihtyminen, massatyöttömyys läntisissä teollisuusmaissa ja taloudellisen kasvun hidastuminen.

Tämän eittämättä kovin ylimalkaisen analyysin lisäksi Brown esittää kyllä perusteellisempaa pohdintaa. Hän sanoo, että ensimmäiset oireet väestönkasvun aiheuttamista paineista ympäristöä ja luonnonvaroja kohtaan ovat fyysisiä — sellaisia kuin liika laiduntaminen, liika kalastaminen, metsien liika-hakkuut ja maaperän eroosio. Nämä muuttuvat sitten taloudellisiksi ongelmiksi — tuotannon vähentymiseksi, inflaatioksi ja työttömyydeksi. Ja vihdoin, taloudelliset ongelmat aiheuttavat sosiaalisia paineita — nälkää, tapojen turmelusta, pakkomuuttoa, imeväiskuolleisuuden kohoamista ja eliniän lyhene- mistä.

Näitä kaikkia ilmiöitä Brown näkee maailmassa tänään. Kolmannen maailman maalaisväestö kasvaa niin nopeasti, että osan ihmisistä on pakko muuttaa kaupunkeihin. Hän sanoo, että useissa kehitysmaissa työttömyys on seurausta laiminlyödyistä väestöpolitiikasta.

Inflaation vaikutukset Brown näkee yhtä tuhoisina. Hän sanoo, että nopea inflaatio voi tuhota sekä taloudellisia että sosiaalisia arvoja: missä on inflaatiota, siellä on nopeasti rikastuvia keinoittelijoita ja omaisuutensa menettäneitä vanhuksia sekä eläkkeidensä reaaliarvon menettäneitä eläkeläisiä. Pahempaa kuitenkin on, että inflaatio on lisäämässä köyhien nälkää. Brown sanoo, että sadat miljoonat maksavat inflaation kärsimällä nälkää ja puutetta. Kun ruoan hinnat nousevat, köyhät joutuvat olemaan sitä ilman.

Loppuuko meiltä ruoka?

Brown ja hänen hengenheimolaisena siis väittävät, että maailman ongelmat johtuvat siitä, että edellytykset ravinnon tuottamiseksi yhä kasvavalle ihmis- määrälle ovat nopeasti hävinneet. Hänen nähdäkseen meitä on liikaa jo tänään — huomenna jo aivan liikaa.

Brownin täytyy kuitenkin olla väärässä. Tai ainakin hän on liian pessimis- tinen. Kenties hänen vaikuttimensa eivät kestä kriittistä tarkastelua.

Kaikkihan näyttää viittaavan siihen, että maailmassa on ruokaa yllinkyllin.

Katsottakoonpa vaikka OECD:n katsausta tämän vuoden tammikuulta (OECD 1983, 6—10). Siinä annetaan seuraavanlaisia tietoja maailman ruokamarkkinoilta:

1) Maailman leipävilja- ja rehumarkkinoilla tulee tänä vuonna — aivan samoin kuin viime vuonnakin — vallitsemaan ylitarjontaa, joka aiheuttaa painetta hintojen alentamiseksi. Ylitarjonta ei johdu vain suotuisista ilmasto-olosuhteista ja laiskasta kysynnästä, vaan myös pitkällä aikavälillä tapahtuneesta teknisestä edistyksestä ja harjoitetusta hintapolitiikasta. Vuonna 1982 vehnän tuotanto oli suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Paisuneet varastot kiristävät kilpailua viljan ostajista. Yhdysvalloissa peltoja pannaan pakettiin. Myös EEC-maissa lisätään vientiponnisteluja.

2) Myös lihaa tuotetaan enemmän kuin on kysyntää. Maitotaloustuotteista on ylitarjontaa ollut pitkään. OECD-maissa, kuten Yhdysvalloissa, Kanadassa ja EEC-maissa on ryhdytty toimenpiteisiin maito- ja voivuurien kasvun pysäyttämiseksi ja kulutuksen lisäämiseksi.

3) Kuluneen vuoden aikana sokerin maailmanmarkkinahinnat ovat laskeutuneet vuoden 1980 korkealta tasolta. Lokakuussa 1982 saavutettiin alhaisin taso sitten vuoden 1968. Hinnan aleneminen johtuu siitä, että maailman sokerin tuotanto kasvoi viime vuonna 10—14 prosenttia. Kasvuun vaikutti oleellisesti se, että EEC-maissa sokerijuurikkaan tuotanto lisääntyi suuresti samalla kun ruokosokeria saatiin aikaisempaa enemmän muualla. Näyttää siltä, että myös sokerin ylituotanto tulee olemaan pysyvä ilmiö tulevina vuosina. Se merkinnee hintojen alenemista entisestään.

4) Vuosi 1982 oli myös vihannesten ja hedelmien viljelyn kannalta edellistä vuotta parempi. Monissa tapauksissa oli vakavia markkinointivaikeuksia ja nämä luultavastikin tulevat jatkumaan myös lähivuosina.

Nyt voidaan tietysti Brownin puolustukseksi esittää, että tässä OECD:n katsauksessa voi olla kyse vain lyhytaikaisesta yltäkylläisyydestä. Pitkäaikaiset vertailut sensijaan saattaisivat osoittaa, että käytettävissä oleva ravinnon määrä ihmistä kohti laskien on vähentymässä.

Ymmärtääkseni näinkään ei ole asianlaita. Maailmanpankin maatalous- ja väestöasiantuntija *Harry E. Walters* kirjoittaa katsauksessaan pankille laadittuun *Vuoden 1982 maailman kehitysraporttiin* (World Development Report 1982), että ravinnontuotannon nopea kasvu vuosina 1950—1980 on ylittänyt väestönkasvun tavalla, joka on osoittanut ennusteet maailmanlaajuisesta nälkäkatastrofista perusteettomiksi (Walters 1982). Tämä kehitys, sanoo Walters, osoittaa, että Malthus oli väärässä väittäessään, että maatalouden tuotannon lisäämistä rajoittaa vähenevien tuotosten rautainen laki.

Mitä sitten tulee ravinnon saatavuuden tulevaisuuteen, niin äskettäin teki YK:n maatalousjärjestö FAO yhdessä YK:n väestörahan UNFPA:n ja Kansainvälisen soveltavan systeemanalyysin tutkimuslaitoksen IIASA:n kanssa tutkimuksen ja ennusteen, joka osoittaa, että periaatteessa on täysin mahdollista hankkia ruoka ihmisille ainakin vielä vuonna 2150. (Harrison 1983).

Käyttäen niitä viljelysmenetelmiä ja panoksia, jotka ovat valistuneiden pien- ja keskisuurten viljelmien käytössä Aasiassa tänään ja ottamalla kaikki viljelykelpoinen maa käyttöön — ruokaa saataisiin niin paljon, että sillä kyettäisiin ruokkimaan nelinkertaisesti se väestö, joka tuolloin ajatellaan maailmassa olevan. Ja tutkimus sanoo edelleen, että vaikka siirryttäisiin vielä traditionaalisempiin viljelysmenetelmiin — sellaisiin kuin ovat köyhimmissä maissa tänään käytetyt (so. ei kemiallisia lannoitteita, perinteiset kasvilajikkeet, ei tehokkaita säilytysmenetelmiä) — niin niidenkin avulla voitaisiin vielä vuonna 2150 ruokkia puolitoista kertaisesti se väestö, joka tuolloin on ruokitavana.

Ei toki, syöjistä vain on pulaa!

Mihin Brown ja hänen hengenheimolaisensa perustavat pessimisminsä? Virheellisiin tietoihin tai väärin tulkittuihin tietoihin?

Ilmeisesti molempiin. Tällainen päätelmä tuntuu hyvin todennäköiseltä, kun tutustuu professori *Colin Clarkin* arvosteluun Brownin em. teoksesta. (ks. Clark 1983).

Kun Brown arvioi eroosion etenemistä maailmassa, hän käyttää lukuja, jotka on saatu tutkimuksista pohjois-amerikkalaisilla farmeilla. Clark sanoo, että tällainen metodi johtaa väistämättä virheellisiin tuloksiin: Amerikassa eivät farmarit ole kiinnostuneita eroosion ehkäisemisestä, koska maa on halpaa. Eroosiota ei ole viljelmillä Hollannissa ja Japanissa, missä maa on kallista ostaa. Brown puhuu liikalaiduntamisesta, jonka sanotaan lisänneen autiomaan pinta-alaa suuresti Afrikassa. Clarkin mukaan kyse on ensisijaisesti autiomaan määritelmästä. Autioma on seurausta vähäisistä sateista. Sateet ovat ilmastollinen ilmiö. Maapallon ilmasto ei ole suuresti muuttunut viime aikoina. Karjan puhtaaksi kaluama maisema on autiomaan näköistä, mutta ei palautumattomasti. Jos karja vähenee ja sadetta riittää, maisema alkaa vähitellen taas viheriöidä.

On totta, Clark sanoo, että ruokatilanne on Afrikassa viime vuosina ollut vaikea. Ilmeisestikin julkisuudessa esiintyneet luvut nälkäkuolemien määristä ovat kuitenkin liioiteltuja. Ruoan puute ei Clarkin mukaan johdu siitä, että ei olisi maata mitä viljellä. Syyt ovat yhteiskuntapoliittisia. Monissa Afrikan maissa on ruoan hintoja pidetty hallituksen toimesta alhaisina — niin alhaisina, että paikallisilla maanviljelijöillä ei ole ollut motivaatiota laajentaa tuotantoaan yli oman tarpeen. Ruoan tuottamisen lisäämiseksi tarvittava maalaisväestö on myös muuttanut — niin Afrikassa kuin latinalaisessa Amerikassakin — kaupunkiin sen takia, että maiden hallituksen kehittävät pääasiassa kaupunkielinkeinoja ja tarjoavat paremmat terveys-, koulutus- jne. palvelut kaupunkilaisille.

Clark esittää, että täydellisen epäonnistumisen Brown kokee yrittäessään selittää 1970-luvun maailmantalouden lamaa seuraukseksi luonnonvarojen

ehtymisestä. Clark viittaa tutkimuksiin, jotka osoittavat hänen nähdäkseen luotettavalla tavalla, miten maailmantaloudessa investoinnit, kauppa ja tuotanto vaihtelevat aktiivisuudessaan aaltoliikkeen tavoin siten, että yksi aallonpituus on aina noin 50 vuotta. Toisen maailmansodan jälkeen elettiin pitkää nousua. Taloudellinen toiminta oli hyvin vilkasta. Korjattiin niitä vaurioita, joita sota oli saanut aikaan. Vuosien myötä kuitenkin kiireellisimmät investoinnit ovat tulleet tehdyiksi. Olemme 1970-luvulla päässeet vaiheeseen, joka on pitkän taloudellisen syklin alamäkeä.

Clark ei halua kiistää väestönkehityksen merkitystä tämän laskun kiihdyttämisessä. Vaikuttamassa ei kuitenkaan Clarkin mukaan ole keskeisimmän ollut kolmannen maailman väestön nopea lisääntyminen, niinkuin Brown väittää, vaan väestönkasvunopeuden dramaattinen hidastuminen teollistuneissa maissa. Väestönkasvun hidastuminen on merkinnyt investointien tarpeen vähenemistä, se on merkinnyt väestön vanhenemista ja painetta julkisten menojen — erityisesti eläkemenojen — kasvattamiseksi. Näillä ilmiöillä on vuorostaan ollut inflaatiota kiihdyttävä vaikutus.

Jos uskomme Clarkia — niinkuin olen taipuvainen tekemään — niin silloin maailmanlaajuiset yhteiskunnalliset ongelmat eivät ole seurausta luonnonlakien toimimisesta niinkuin Malthus, Kuusi ja Brown ajattelevat. Ongelmat ovat aidosti yhteiskunnallisia. Voimme yhtyä Maailman ravintoneuvoston johtajan Maurice Williamsin ajatukseen, kun hän sanoi, että meillä on ruoan ylituotantoa tässä nälkäisessä maailmassa, emmekä tiedä, onko se ongelma, vai ongelman ratkaisu. (OECD 1983, 5).

Kyseessä on jako-ongelma — ja jako-ongelmat ovat yhteiskuntatieteilijöiden omimpia ongelmia. Kysymys on siitä, miten ohjata ostokykä kolmannen maailman köyhille massoille. Merkitseekö se sitä, että meidän on luovuttava jostakin — tätä luonnonlakeihin vetoavat näyttävät pelkäävän. Eikö kuitenkin ole niin, että jotkut meistä ovat jo luopuneet? Tarkoiton teollistuneiden maiden työttömiä.

VIITTEET

¹ NIC (Newly Industrialized Countries)-maita ovat Brasilia, Etelä-Korea, Hong-Kong, Meksiko, Singapore ja Taiwan. »Toisen rivin maita» — maita, jotka pyrkivät mahdollisuuksiensa mukaan seuraamaan edellisten esimerkkiä, ovat muutamia pienet saarivaltiot (Kypros, Haiti, Macao, Malta, Mauritius ja Srilanka) sekä Aasiasta lisäksi Indonesia, Malesia, Filippiinit ja Thaimaa; Afrikasta Marokko ja Tunisia sekä latinalaisesta Amerikasta Chile, Peru ja Uruguay (ks. Poats 1982).

² »The ultimate check to population appears ... to be a want of food, arising necessarily from the different ratios according to which population and food increase. But this ultimate check is never the immediate check, except in cases of actual famine.» (Malthus 1914, I, 12).

LÄHTEET

- Borgström, G.: *Polttopisteitä*. Otava: Helsinki 1973.
- Brown, L.: *Building a Sustainable Society*. Norton: New York 1981.
- Clark, C.: Arvostelu teoksesta Brown, L.: *Building a Sustainable Society*, *Population Studies* 37 (1983): 1, 137—8.
- Ebrahim, G.J.: *Child Health in a Changing Environment*. Macmillan: London 1982.
- Ehrlich, P.R.: *Befolkningsexplosionen*. Askild & Kärnekull: Stockholm 1971.
- Ginneken, van W.: *Unemployment in France, the Federal Republic of Germany and the Netherlands*. ILO: Geneva 1982.
- Hakim, C.: The Social Consequences of High Unemployment. *Journal of Social Policy* 11 (1982): 4, 433—67.
- Harrison, P.: Land and People, the Growing Pressure, *Earthwatch* 1983: 13, 1—8.
- Kuusi, P.: *Tämä ihmisen maailma*. WSOY: Porvoo 1982.
- Malthus, T.R.: *An Essay on Population* (1872). J.M. Dent: London 1914, 2 vols.
- Mayur, R.: Bombay Bubble is Bursting. *Populi* 1982, 9, 20—24.
- McGrath, P., Manning, R., McCormick, J.: Left out, *Newsweek* 21. 3. 1983, 32—39.
- OECD Observer 120, Paris 1983.
- Poats, R.M.: Development in Perspective. *The OECD Observer* 119, 1982, 22—25.
- Stern, J.: The Relationship between Unemployment, Morbidity and Mortality in Britain. *Population Studies* 37 (1983): 1, 61—74.
- Walters, H.E.: Agriculture and Development. *Finance and Development* 19 (1982): 3, 6—11.
- The World Bank: *World Development Report* 1982, s.l.